

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2023.35.59

Maciej Rak

Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska

ORCID: 0000-0003-0042-1406

e-mail: maciej.rak@uj.edu.pl

Gwarowa frazeologia *sub specie* etnografii: *zdrowy jak pieniądze*

Dialectal phraseology *sub specie* ethnography: *zdrowy jak pieniądze* ‘healthy as money’

Abstract: The article deals with the motivation of the comparison *zdrowy jak pieniądze* ‘healthy as money’, present in the Silesian dialect and in the dialects of Polish highlanders. This study alludes and refers to Nikita Tolstoy’s article *Slavyanskaya frazeologiya sub specie etnografii*. The comparison in question comes from the ritual formula that accompanies ablution in which money is dipped into water. The motivation for the comparison *zdrowy jak pieniądze* comes from the symbolism of water and silver.

Key words: dialectal phraseology; ethnography; highlander dialects; Silesian dialect; Slavdom; symbolism of water; symbolism of silver

Wprowadzenie

W artykule bezpośrednio nawiązuję (zarówno w zakresie tytułu, jak i sposobu analizy) do pracy Nikity I. Tołstoja *Slavyanskaja frazeologija sub specie etnografii* (Tołstoj 1988), w której jest mowa o porównaniach *zdrowy jak woda*¹ i *zdrowy jak ryba*. Według tego badacza wyjściowa jest pierwsza

¹ Temat wody na materiale frazeologicznym dokładnie został omówiony w dwutomowej publikacji *Voda v slavyanskoj frazeologii i paremiologii* (Zoltan, Fedosov, Janurik 2013), w której kilkakrotnie odwoływano się do tej właśnie pracy N.I. Tołstoja. Symbolikę wody jako pojęcia archetypicznego z perspektywy archeologicznej omówił z kolei Jacek Woźny (1996).

jednostka, na co wskazuje m.in. rozpowszechnienie wśród Słowian i nie tylko wśród nich kultu wody (Moszyński 1967 1/506). Z kolei frazeologizm *zdrowy jak ryba*, o którym Tołstoj pisał też w *Zametkah po slovjanskoj frazeologii*: *zdrav kao riba* (Tołstoj 1977), powstało w wyniku metonimicznego przeniesienia *woda* → *ryba*. W niniejszym tekście skupiam się na porównaniu *zdrowy jak pieniądź*, które ma takie samo znaczenie jak *zdrowy jak ryba*, ale jest notowane – o ile mi wiadomo – na mniejszym obszarze, a mianowicie w dialekcie śląskim i w polskich gwarach w Karpatach.

Zagadnienie zależności frazeologii i etnografii było już wielokrotnie podejmowane, zwłaszcza po opublikowaniu przez Tołstoja wspomnianych dwóch artykułów oraz po ukazaniu się pracy *Istoričeskaja frazeologija: ètnografija ili lingvistika?* autorstwa Walerija M. Mokienki (1973). Bibliografia dotycząca tego tematu jest bardzo bogata, nie będę jej tutaj przywoływał w całości, dodam tylko, że bezpośrednie inspiracje pracami Tołstoja i Mokienki znajdziemy np. w tomie *Slavica Svetlanica. Jazyk i kartina mira* (Gura, Belova, Berezovič 2013) – tu artykuły Jeleny L. Bierzowicz (Berezovič 2013) o frazeologizmie *sadit'sja ne v svoi sani* oraz Mariny M. Walencowej (Valencova 2013) o mitologicznym aspekcie słowackiej frazeologii. W innym tomie – *Jazyki malje i bolšie... In memoriam acad. Nikita I. Tolstoi* (Dulichenko 1998) tego typu analizę przynosi artykuł W. M. Mokienki *Značenie truda N.I. Tolstogo* *Slavjanskie drevnosti dlja istoričeskoj frazeologii slavjanskih jazykov* (Mokienko 1998). W rosyjskim językoznawstwie w odniesieniu do sygnalizowanego tematu bardzo ważna jest także *Russkaja frazeologija. Istoriko-ètimologičeskij slovar'* Aleksandra K. Biericha, Walerija M. Mokienki i Ludmiły I. Stiepanowej (Birih, Mokienko, Stepanova 2005). Z kolei zagadnienie frazeologii i folkloru omówiono w tomie *Phraseologie und Folklore. Ihre linguokulturelle und linguistische Beschreibung* (Walter, Mokienko 2018).

Szczególne miejsce w polskich badaniach nad motywacją szeroko pojętej frazeologii przysługuje Julianowi Krzyżanowskiemu, autorowi zbioru *Mądrej głowie dość dwie słowie* (1975) i redaktorowi w dalszym ciągu niezastąpionej *Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* (NKPP). Skupiał się on jednak przede wszystkim nad relacjami paremiologii i folkloru, w mniejszym stopniu uwzględniając obrzędowość i zwyczaje ludowe. Wcześniej motywacją frazeologii zajmował się Antoni Krasnowolski w *Przenosiach mowy potocznej* (1905–1906). Obecnie temat ten jest rozwijany przez Jolanę Ignatowicz-Skowrońską (2020), która zapowiedziała przygotowanie słownika etymologicznego polskiej frazeologii.

Temat poruszany w tym artykule mieści się w nurcie badań etnolingwistycznych, dla których – jeśli idzie o kraje słowiańskie – podstawowe

znaczenie mają *Slavjanske drevnosti. Ètnolingvističeskij slovar'* pod red. N.I. Tołstoja (SD), *Slavjanskaja mifologija. Ènciklopedičeskij slovar'* pod red. Swietłany M. Tołstojowej (SM) oraz *Słownik stereotypów i symboli ludowych* pod red. Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (SSiSL). Co zrozumiałe, będę się odwoływał do tych właśnie prac, a także do *Kultury ludowej Słowian* Kazimierza Moszyńskiego (1967–1968) oraz kilku innych publikacji.

W artykule *Slavjanskaja frazeologija sub specie ètnografii* Tołstoj przywołał książkę Aleksandra A. Potebni *Iz lekcii po teorii slovesnosti. Basnja. Poslovica. Pogovorka* (Potebnja 1914), w której relacje między materiałem etnograficznym (oraz folklorystycznym) i lingwistycznym zostały ujęte w następujący sposób:

- 1) przekształcenie obrzędu lub obrzędowego tekstu (zarówno słownego, jak i akcjonalnego) w słowo (wyrażenie, zdanie);
- 2) przekształcenie słowa w obrzędowy tekst, w obrzęd (rytuał, wierzenie, akt) (Tołstoj 1988: 18).

Analiza

Omawiając pochodzenie porównania *zdrowy jak pieniądz*, nawiązuję do pierwszego z procesów przywołanych przez Potebnię, czyli przekształcenia obrzędu lub obrzędowego tekstu we frazeologizm. Według mnie *zdrowy jak pieniądz* ma związek z obrzędem ludowym praktykowanym w różnych regionach Słowiańszczyzny, polegającym na obmywaniu się wodą, w której są zanurzane srebrne przedmioty, zwłaszcza pieniądze. Takiemu działaniu czasem towarzyszy rytualna formuła słowna: *żebyś był tak zdrowy jak pieniądz*.

1. *Zdrowy jak* . . . w polszczyźnie ogólnej

We współczesnej polszczyźnie ogólnej struktura porównania *zdrowy jak X* jest wypełniana przez człony porównujące: *byk, dąb, koń, ryba, rydz* i *rzepa* (SF 2/816). NKPP podaje kilka dodatkowych przykładów: *zdrowy jak bizon, bawół, wół, buk, cepak* ('część cepów, dłuższy spośród dwóch kijów'), *dzwon* ('najczęściej mówi się tak o drewnie budowlanym'), *orzech, dziurawy orzech, rybka, sum, rybnie oko, boćwina w deszcz, ćwik* ('wykastrowany kogut'), *koń za pół talara, koń meklemburski* (NKPP 3/853).

Znaczenie wymienionych wyżej porównań (z wyjątkiem ironicznego *zdrowy jak dziurawy orzech*) jest takie samo – 'bardzo zdrowy', co nie dziwi, zważywszy na strukturę semantyczną porównania jako takiego, w którym

comparantum (czy – nieco inaczej rzecz ujmując – *comparans*) zwykle ma potwierdzić (spotęgować) *comparandum*.

2. *Zdrowy jak...* w polskich gwarach

W polskich gwarach model semantyczno-składniowy *zdrowy jak X* jest uzupełniany przez następujące rzeczowniki:

- 1) *buk, chrzan, dąb, kamień, krzemień, ryba, rydz, rzepa* (oggw., KSGP);
- 2) *muc* (bez dokładniejszej lokalizacji geograficznej, SKarł 3: 195; jak czytamy w tym słowniku, *muc* to ‘człowiek świeżej, zdrowej cery o rumianych policzkach’);
- 3) *Rusek/Rus* (Kaszuby (SychSGK 6/202), Kociewie (Pająkowska-Kensik 2009: 145), Warmia (KSGP), Śląsk (SFŚ 484)).

Przegląd kartoteki *Słownika gwar polskich* PAN (KSGP) oraz słowników gwarowych (Kąś SGO: 1053; Kąś ILG 12/406; SFŚ 484) i zbiorów frazematycznych (Jarzyna 1930: 159; Ondrusz 1954: 138) przekonuje, że na Śląsku, Orawie, Podhalu, Spiszu, Sądecczyźnie i Żywiecczyźnie jest znane porównanie *zdrowy jak pieniądz*. Znalazło się ono również w książce Włodzimierza Wysoczańskiego *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych. Na materiale wybranych języków* (Wysoczański 2005: 258). Autor nie ujawnił jednak, z jakiego zbioru pochodzi ta jednostka, ani nie sprecyzował, jaki jest jej status w polszczyźnie. Ważniejsze dla niniejszego artykułu jest jednak to, że nie podał też innojęzycznego odpowiednika, co może sugerować, że porównanie *zdrowy jak pieniądz* nie jest znane poza Polską. Zwróciła na nie uwagę także Anna Tyrpa, por.: „Nie udało mi się odgadnąć motywacji porównania *zdrowy jak pieniądz* (SFŚ 484) mimo poszukiwań w obszernej monografii Małgorzaty Święcickiej *Pieniądz we współczesnej polszczyźnie* (2012)” (Tyrpa 2021: 249).

3. Obrzęd

Najważniejszą cechą wody, wykorzystywaną zwłaszcza w życiu religijnym, są jej właściwości oczyszczające (woda oczyszcza, bo sama jest czysta). Jak podaje K. Moszyński, *Słowianie utożsamiają czystość ze zdrowiem, a brud z chorobą, stąd przypisanie wodzie zdrowia* (Moszyński 1967 2001/506). Znalazło to potwierdzenie m.in. w omówionym przez Tolstoja porównaniu *zdrowy jak woda* (Tolstoj 1977, 1988), od którego – jak już wcześniej przypomniałem – na prawach metonimii powstało *zdrowy jak ryba*. Ponieważ dysponujemy pozasłowiańskimi odpowiednikami, które również zawierają odniesienia do ryby (i wody – przykład z niemczyzny), np.: nider. *zo gezond als een vis*, niem. *gesund wie ein Fisch im Wasser*, wł. *sano come un pesce*,

litew. *sveikas kaip žuvis* /*žuvielė*, można wnioskować, że cechy przypisywane wodzie i sam proces metonimii (*woda* → *ryba*) są szeroko rozpowszechnione.

Woda, którą wykorzystywano do ablucji, musiała być zimna i świeżo zaczerpnięta, najlepiej ze źródła lub z potoku (jeśli obmywanie dotyczyło Wielkanocy, myto się także bezpośrednio w rzece), a gdy dom był daleko od potoku, wodę czerpano ze studni. Po przyniesieniu jej do domu każdy z domowników od razu wypijał parę łyków, co miało zapewnić zdrowie (Kwaśniewicz 1998: 29; Lebeda 2002: 89; SSiSL 1/2/163, 192).

3.1. Czynność i cel

Właściwości oczyszczające wody sprawiły, że Słowianie dokonywali ablucji, aby oczyścić nie tylko ciało, ale też duszę. Co ważne – jak przekonują nawet współczesne relacje (por. Lebeda 2002) – to obmycie ma charakter symboliczny, nie musi dotyczyć całego ciała, wystarczy, by umyć twarz, która na prawach metonimii *pars pro toto* zastępuje ciało i duszę. W różnych miejscach Polski (zwłaszcza na Podhalu, Orawie i Spiszu) notowano i nadal się notuje formułę wymawianą podczas obmywania się o północy z Wielkiego Czwartku na Wielki Piątek lub w Wielki Piątek rano:

Ty wodzicko cysto od Jezusa Krysta,

^u*Omyłaś brzyzki, korzynie*

^u*Obmyj i mnie, grzysne stworzynie* (Kwaśniewicz 1998: 71).

Jeśli jednak chodziło o uleczenie owrzodzeń i świerzbu, wówczas w okresie wielkanocnym zanurzano się w potoku całkowicie (*do naga*) lub przynajmniej myto stopy i ciało od pasa w górę (Kwaśniewicz 1998: 71; Lebeda 2002: 89, 91).

3.2. Czas

Ablucji dokonywano w szczególnym, świętym czasie. Jak podają K. Moczyński (1967 1/507), SSiSL 1/2/55, SD 1/387 oraz SM/97, może to być: Boże Narodzenie, Nowy Rok, Wielki Czwartek, Wielki Piątek, Wielkanoc lub wspomnienie św. Jana (24 VI). Mapa pod tytułem *Obmywanie się wodą na Wielkanoc i w inne dni* opracowana przez Agnieszkę Lebedę do *Polskiego Atlasu Etnograficznego* precyzuje, że Polacy rytualnie obmywali się także w Wielką Sobotę i w Wigilię (por. Lebeda 2002: 90). Są to najważniejsze, a często też przełomowe daty w roku obrzędowym.

3.3. Przedmiot

Jak przekonują relacje z różnych części Polski, do wody, w której się obmywano, ojciec rodziny (pierwiastek męski w kulturach słowiańskich jest – jak czytamy w SD – lepszy od żeńskiego, por. hasło *Mużskoj – żeńskiej* (SD 3/311–317)) wkładał srebrną monetę, czyli używając hiperonimu, *pieniądz*, por.:

Boże Narodzenie: Rano myją się srebrnym pieniądzem, żeby cłek był zdrowy jak pieniądz, wrzuconym przez ojca do miski z wodą (Podhale, Roj-Kozłowska 1987: 185).

Większość przekazów nie precyzuje jednak, kto wkładał monetę, nie ma jednak wątpliwości co do tego, że powinna być srebrna, por.:

Jeszcze kilkadziesiąt lat temu powszechny był nakaz wigilijnego mycia obrzędowego. Należało o północy udać się do rzeki, źródła lub studni i zaczerpnąć wody. Po powrocie do domu wrzucano do niej srebrną monetę, po czym każdy z domowników musiał w tej wodzie umyć twarz, by być twardym i zdrowym jak ten pieniądz (Łącko²).

Wśród wielu regionalnych i lokalnych odmian zwyczajów wigilijnych, wierzone, że gdy dzwonią dzwony na pasterkę, woda ma cudowną moc i na mgnienie oka zamienia się w wino. Ludzie więc biegli do potoków, przynosili wodę do domu, pili po parę łyków, a w Boże Narodzenie należało wrzucić do niej srebrną monetę i umyć się w niej, żeby człowiek był taki zdrowy jak ten pieniądz (Żywiecczyzna³).

A w Wielki Piątek to się umywają na potoku, chto má bliská potók. Aji piyniondzami sie umywali: wzion koruny do rynki, a tak sie umywał. To powiadali, ze nie bedzie miał piegi. A kónie kompali przed wychodem sólónka w rzyce, aby były zdrowe (Orawa Słowacka – wieś Rabcza; Zaręba 1967: 84).

Jak zanotowano w Maniowach na Podhalu, monetę podczas mycia trzymano też w zębach, por.:

W Nowy Rok przy myciu należało wziąć srebrny pieniądz w zęby i ścisnąć go. Praktyka ta miała zapewnić zdrowie (Jostowa 1987: 64).

W Rozwadowie (pow. stalowowolski) uważano, że uderzanie o zęby srebrnej monety podczas obmywania się rankiem w dzień św. Szczepana gwarantuje, że zęby będą zdrowe jak srebro (Gaj-Piotrowski 1867: 39).

Czasem, jak w Brennej w Beskidzie Śląskim, zamiennie używano srebrnego i złotego pieniądza, por.:

Beskid Śląski: To trzeba zrobić przed wschodem słońca, bo potem kruk się okapie w tej wodzie i ona już będzie nieczysta. To jest na uzdrowienie. Jo w to bardzo wierzę. Ojciec wszystkich wyganiał. Trzeba było iść, wyzuwało się nogi i trzeba było je zamoczyć, a potem obmyć się do pasa, nie ocierać się i szybko do chałupy, żeby obmyć ze siebie te grzechy, tak jak Chrystus mył wszystkim grzesznikom nogi. Myli się też po twarzy pieniądzem srebrnym albo złotym, żeby być zdrowym jak ten pieniądz (Kwaśniewicz 1998: 71).

Podobne relacje zanotowano m.in. w powiatach limanowskim (Górszczyk 1971: 58–60), gorlickim (Reinfuss 1965: 288) i krakowskim (Udziela 1924:

² <https://www.lacko.pl/zwyczaje-i-obrzed-y-gorali-lackic.html> [dostęp 20.06.2022].

³ <https://www.etnozagroda.pl/gorale-zywieccy/obrzed-y-i-zwyczaje-doroczne> [dostęp 20.06.2022].

34), w okolicach Gdowa i Wieliczki (Świątek 1893: 557) oraz Makowa Podhalańskiego i Andrychowa (Kosiński 1891: 47), w Muszynie (Tryszczyła 1908: 251), a także na Lubelszczyźnie (Staniszewska 1902; Lebeda 2002: 91, 93). Jak podaje A. Lebeda (2002), na wymienionych terenach dziś już się jednak nie przestrzega tego, by moneta była srebrna, gdyż takich monet nie ma w obiegu. Sam obrzęd też jest powoli pozbawiany głębszej symboliki – coraz częściej uważa się, że mycie rąk w wodzie z monetami ma zagwarantować powodzenie w zakresie finansów.

Według informacji zamieszczonych w SD (4/625–628) pod hasłem *Srebro*, obrzęd z wykorzystaniem wody i srebrnego pieniądza oraz innych srebrnych przedmiotów jest znany w różnych częściach Słowiańszczyzny (a także poza nią) i w różnych odsłonach⁴, por.:

Biały kolor srebra i zdolność do błyszczzenia sprawiają, że metal ten zyskuje symbolikę czystości i zdrowia, dzięki czemu staje się profilaktycznym i oczyszczającym. Por. rosyjski obyczaj – w Wielki Czwartek dla czystości twarzy i ochrony przed chorobą obmywa się „srebrem”, tj. myć się wodą, w której znajdują się srebrne przedmioty. Na Białorusi podczas mycia w wannie do wody wkładano srebro, żeby uzyskać oczyszczający efekt. Na Rosyjskiej Północy, podczas przygotowania do pierwszego doju po ocieleniu się krowy, wyparzano wiadro, wkładając do niego srebrne przedmioty lub pierścionek. U Serbów na początku orki i siewu do sásieku z ziarnami, które przeznaczone do siewu, wkładano srebrne monety lub srebrne przedmioty (pierścionek, bransoletkę, naszyjnik, kobiecy pas inkrustowany srebrem), żeby żyto było czyste i lśniące jak srebro. W tym celu, a także dla zagwarantowania dobrego urodzaju, Serbowie święcili ziarna przeznaczone do siewu w cerkwi razem z główką czosnku i srebrną monetą, a także zarzynali nad zbożem koguta, starając się, żeby jego krew pokropiła ziarno, i kładki do tego zboża srebrne przedmioty (pierścionek, bransoletę, naszyjnik, monety itp.). Siewca, wychodząc w pole, zakładał na palec srebrny pierścionek i nie zdejmował go do końca siewu (s. 626–627).

Poza Słowiańszczyzną, na przykład w Meklemburgii i Szwabii rankiem w Boże Narodzenie gospodarz wkładał srebrne monety do koryta, z którego poił zwierzęta – miało to zagwarantować im zdrowie (SSiSL 1/4/280). Z kolei w Estonii srebrne pieniądze wrzucano w Nowy Rok do studni, aby przebłągać w ten sposób duchy wodne gwarantujące zdrowie i szczęście (Eisen 1922: 63).

Lektura SSiSL (1/4/279–281, 288–289), SD (4/625–628) i SM (80–82) pozwala jednak wnioskować, że w opisanym obrzędzie właściwie nie chodzi o monetę, lecz o metal, z którego jest wykonana. Leksem *pieniądz* nie jest więc stałym komponentem omawianego porównania. Jak zanotował Adolf Kellner, na Zaolziu jest znana jednostka *zdrowy jak szóstka* (Kellner 1946: 184), w którym *szóstka* to srebrna moneta używana w Austro-Węgrzech. Z kolei w przywołanym cytacie z Rabczy jest mowa o *korunie*, czyli austriackiej

⁴ Np. w podkrośnieńskich Bajdach i Moderówce podczas pierwszej kąpieli dziecka wkładano do wody srebrny pieniądz, żeby było zdrowe (Witkoś 1977: 67).

srebrnej koronie. Oczywiście i *szósta*, i *koruna* to hiponimy *pieniądza*, jednak te właśnie przykłady wskazują, że chodzi tu po pierwsze o metal.

Wnioski

W opisanym obrzędzie mamy do czynienia z trzema kodami: (1) akcyjnym (działanie) – obmywanie się, (2) przedmiotowym (rzecz) – woda i srebrna (złota) moneta, i (3) werbalnym – formuła życząca: *żebym był tak zdrowy jak pieniądz*. Jednostka *zdrowy jak woda* pochodzi – jak udowodnił N. I. Tołstoj – z tekstu w rodzaju zanotowanego na Polesiu:

*Verba b'ie, ne ia b'iu
Za tyzhzden' Veligzden'
Budz' bagaty iak zemlia
I zdorovy iak voda.*

Z polskiego obszaru językowo-kulturowego częściej podaje się:

*Nie ja biję, palma bije,
wierzba bije – nie zabije,
za tydzień Wielki Dzień,
za sześć noc Wielka Noc.*

Porównanie *zdrowy jak pieniądz* wywodzi się z obrzędu, a zwłaszcza z jego części werbalnej, czyli formuły życzącej *żebym był tak zdrowy jak pieniądz*. Jednostka ta wykazuje oczywiście związki z frazemem *zdrowy jak woda*, w którym mamy do czynienia z pojedynczą motywacją, odwołującą się do kulturowych konotacji wody. *Zdrowy jak pieniądz* jest motywowany obrzędem bazującym na konotacjach przypisywanych wodzie i srebru. Było to możliwe, ponieważ i woda, i srebro symbolizują czystość i zdrowie. Nie można przy tym pominąć też i tego, że to, co twarde (a pieniądz jako moneta jest oczywiście twarde) jest związane ze zdrowiem, stąd *zdrowy jak kamień, krzemień, dąb i buk*.

Tego typu analizy przekonują, że badania nad motywacją frazeologii nie są łatwym zadaniem. Potrzebna jest do tego wiedza nie tylko z zakresu realiów historycznych, ale też archeologii, etnografii, etnologii, folklorystyki, a czasem też literaturoznawstwa, nie wspominając już o znajomości frazeologii innojęzycznej (znaczna część zasobu frazeologicznego polszczyzny to przecież kalki z innych języków).

Wykaz skrótów

litew. – litewskie,
nider. – niderlandzkie,
niem. – niemieckie,
oggw. – ogólnogwarowe,
wł. – włoskie.

Literatura

- Berezovič Elena L., 2003, Sadi'tsja ne v svoi sani: *ètnolingvističeskij kommentarij k frazeologizmu*, [w:] *Slavica Svetlanica. Jazyk i kartina mira. K jubileju Svetlany Mihajlovny Tolstoj*, red. Aleksandr V. Gura, Olga V. Belova, Elena L. Berezovič, Moskva: Indrik, s. 169–178.
- Duličenko Aleksandr D. (red.), 1998, *Jazyki malye i bolšie... In memoriam acad. Nikita I. Tolstoj*, Tartu: Universitas Tartuensis.
- Gura Aleksandr V., Belova Olga V., Berezovič Elena L. (red.), 2013, *Slavica Svetlanica. Jazyk i kartina mira. K jubileju Svetlany Mihajlovny Tolstoj*, Moskva: Indrik.
- Ignatowicz-Skowrońska Jolanta, 2020, *Założenia słownika etymologicznego polskich frazeologizmów*, „Język Polski” C, nr 4, s. 118–124. DOI: <http://dx.doi.org/10.31286/JP.100.4.8>.
- Krasnowolski Antoni, 1905–1906, *Przenośnie mowy potocznej*, cz. I (1905), cz. II: *Życie praktyczne i duchowe* (1906), Warszawa: nakł. i druk. M. Arcta.
- Krzyżanowski Julian, 1975, *Mądrej głowie dość dwie słowie. Pięć centurij przystów polskich i diabelski tuzin*, t. 1–3, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Mokienko Valerij M., 1973, *Istoričeskaja frazeologia: ètnografija ili lingvistika?*, „Voprosy jazykoznanja” nr 2, s. 21–34.
- Mokienko Valerij M., 1998, *Značenie truda N. I. Tolstogo* Slavjanskie drevnosti *dlja istoričeskoj frazeologii slavjanskih jazykov*, [w:] *Jazyki malye i bolšie... In memoriam acad. Nikita I. Tolstoj*, red. Aleksandr D. Duličenko, Tartu: Universitas Tartuensis, s. 13–25.
- Moszyński Kazimierz, 1967–1968, *Kultura ludowa Słowian*, t. 1: *Kultura materialna*, 1967; t. 2: *Kultura duchowa*, cz. 1 – 1967, cz. 2 – 1968, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Potebnja Aleksandr A., 1914, *Iz lekcij po teorii slovesnosti. Basnja. Poslovica. Pogovorka*, Har'kov.
- Święcicka Małgorzata, 2012, *Pieniądz we współczesnej polszczyźnie. Studium leksykalno-semantyczne*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Tolstoj Nikita I., 1977, *Zametki po slovjanskoj frazeologii: zdrav kao riba*, „Zbornik radova povodom 70 godišnjice života akademika J. Vukovica”, s. 397–495.
- Tolstoj Nikita I., 1988, *Slavjanskaja frazeologija sub specie ètnografii*, „Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej” IV, s. 15–25.
- Tyrpa Anna, 2021, *Frazematyczny przyczynek do aksjolingwistyki gwarowej*, [w:] *Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulėvaizdyje / Wartości w językowym obrazie świata Litwinów i Polaków 2*, red. Kristina Rutkovska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Vilnius–Lublinas: Vilnius universiteto leidykla, s. 242–256.
- Valencova Marina M., 2013, *Mifologičeskij aspekt slovackoj frazeologii*, [w:] *Slavica Svetlanica. Jazyk i kartina mira. K jubileju Svetlany Mihajlovny Tolstoj*, red.

- Aleksandr V. Gura, Olga V. Belova, Elena L. Berezovič, Moskva: Indrik, s. 200–208.
- Walter Harry, Mokienko Valerij M. (red.), 2018, *Phraseologie und Folklore. Ihre linguokulturelle und linguistische Beschreibung. Kollektivmonografie*, Greifswald–Sankt-Petersburg: Universität Greifswald.
- Woźny Jacek, 1996, *Symbolika wody w pradziejach Polski*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.
- Wysoczański Włodzimierz, 2005, *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych. Na materiale wybranych języków*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Zoltan Andrash, Fedosov Oleg, Janurik Sabol'ch (red.), 2013, *Voda v slavjanskoj frazeologiji i paremiologiji / A víz a szláv frazeológiában és paremiológiában / Water in Slavonic Phraseology and Paremiology*, t. I–II, Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Źródła

- Birih Aleksandr K., Mokienko Valerij M., Stepanova Ludmila I., 2005, *Russkaja frazeologia. Istoriko-ètimologičeskij slovar'*, Moskva: Asterel', AST, Ljuks.
- Eisen Matthias Johann, 1922, *Eesti mütoloogia III. Esivanemate ohverdamised*, Tallinnas: Kirjastus A.-S. „VARRAK”.
- Gaj-Piotrowski Wilhelm, 1967, *Kultura społeczna ludu z okolic Rozwadowa*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Górszczyk Antoni, 1971, *Pisarzowa*, [w:] *Materiały etnograficzne z powiatu limanowskiego*, z. 2, red. Piotr Kaleciak, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 53–69.
- Jarzyna Stanisław, 1930, *Księga przysłów i cytatów*, Cieszyn: nakł. autora.
- Jostowa Wanda, 1986, *Zwyczaje doroczne ludności polskiej Orawy*, [w:] *Zagadnienia z kultury Podhala, Spisza i Orawy*, Nowy Targ–Zakopane: Podhalańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Nowym Targu, Muzeum Tatrzańskie im. dr. Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem, s. 43–58.
- Kąs ILG – Józef Kąs, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. 1: *A–B*, Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz 2015; t. 2: *C–Do*, Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz – Nowy Targ 2015; t. 3: *D–Gr*, Bukowina Tatrzańska – Nowy Targ 2016; t. 4: *Gu–Kol*, Kraków 2017; t. 5: *Koł–Mad*, Nowy Sącz 2017; t. 6: *Maf–Nie*, Nowy Sącz 2018; t. 7: *Nif–Pap*, Nowy Sącz 2018; t. 8: *Par–Pou*, Nowy Sącz 2018; t. 9: *Pow–Sce*, Nowy Sącz 2019; t. 10: *Sch–Śró*, Nowy Sącz 2019; t. 11: *Śry–Wych*, Nowy Sącz 2019; t. 12: *Wyci–Ż*, Nowy Sącz 2019.
- Kąs SGO – Józef Kąs, *Słownik gwary orawskiej*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2003, wyd. 2., t. 1–2, Kraków: Księgarnia Akademicka 2011.
- Kellner Adolf, 1946–1949, *Východolašská nářečí*, cz. I, II, Brno: Dialektologická komise při Matici moravské.
- KSGP – Kartoteka *Słownika gwar polskich PAN*, [on-line] <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/37156?language=en> [dostęp: 20.06.2022].
- Kosiński Władysław, 1891, *Niektóre zabobony i przesady ludu polskiego z okolic Makowa i Andrychowa*, „ZWAK” XV, s. 40–52.
- Kwaśniewicz Krystyna, 1998, *Zwyczaje doroczne polskich górali karpaccich*, Bielsko-Biała: Wojewódzki Ośrodek Kultury.

- Lebeda Agnieszka, 2002, *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. 6: *Wiedza i wierzenia ludowe*, Wrocław–Cieszyn: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- NKPP – *Nowa księga przysłów i wyrażań przysłowiowych polskich*. W oparciu o dzieło Samuela Adalberga oprac. zesp. red. pod kier. Juliana Krzyżanowskiego, red. Julian Krzyżanowski, t. 1–4, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Ondrusz Józef, 1954, *Przysłowia i powiedzenia ludowe ze Śląska Cieszyńskiego*, Cieszyn Czeski: SLA-Polski Związek Kult.-Oświat. w Czechosłowacji.
- Pająkowska-Kensik Maria, 2009, *Powiedzónka*, [w:] *Popularny słownik kociewski. Co o kulturze regionu warto a nawet trzeba wiedzieć*, red. Maria Pająkowska-Kensik, Gruczo-Świecie: Towarzystwo Przyjaciół Dolnej Wisły, s. 137–145.
- Reinfuss Roman (red.), 1965, *Nad rzeką Ropą. Zarys kultury ludowej powiatu gorlickiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Roj-Kozłowska Helena, 1987, *Materiały do kultury ludowej Podhala*, „Rocznik Podhalański” IV, s. 163–201.
- SD – *Slavjanskije drevnosti. Ètnolingvističeskij slovar’*, red. Nikita I. Tolstoj, t. 1: A (*Av gust*) – G (*Gus’*), 1995; t. 2: D (*Davat’*) – K (*Kroški*), 1999; t. 3: K (*Krug*) – P (*Perepelka*), 2004; t. 4: P (*Pereprava čerez vodu*) – S (*Sito*), 2009; t. 5: S (*Skazka*) – Ja (*Jaščerica*), 2012, Moskwa: Meždunarodnye otnošenija.
- SF – Stanisław Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I–II, Warszawa: Wiedza Powszechna 1967–1968.
- SFŚ – Lidia Przymuszała, *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2013.
- SKarł – Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków (t. 4–6, Jan Karłowicz i Jan Łoś): Nakładem Akademii Umiejętności 1900–1911.
- SM – *Slavjanskaja mifologija. Ènciklopedičeskij slovar’*, red. Svetlana M. Tolstoj, Moskwa: Meždunarodnye otnošenija 2002.
- SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska(-Bartmińska), t. I: *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; cz. 2: *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; cz. 3: *Meteorologia*, Lublin 2012; cz. 4: *Świat, światło, metale*, Lublin 2012; t. II: *Rośliny*, cz. 1: *Zboża*, Lublin 2017; cz. 2: *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, Lublin 2018; cz. 3: *Kwiaty*, Lublin 2019; cz. 4: *Zioła*, Lublin 2019; cz. 5: *Drzewa owocowe i iglaste*, Lublin 2020; cz. 6: *Drzewa liściaste*, Lublin 2021; cz. 7: *Krzewy i krzewinki*, Lublin 2022: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.
- Staniszewska Zofia, 1902, *Wieś Studzianki. Zarys etnograficzny*, [cz. 4], „Wisła” XVI, z. 2, s. 603–634.
- Świętek Jan, 1893, *Lud nadrabski (od Gdowa po Bochnię). Obraz etnograficzny*, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności.
- SychSGK – Bernard Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1967–1976.
- Tryszczyła Franciszek J., 1908, *Muszyzna w powiecie nowosądeckim*, „Lud” XIV, s. 246–253.
- Udziała Seweryn, 1924, *Krakowiacy*, Kraków: Nakładem Księgarni Geograficznej „Orbis”.
- Witkoś Stanisław, 1977, *Bajdy i Moderówka*, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne. Oddział w Poznaniu.
- Zaręba Adolf, 1967, *Orawskie teksty gwarowe z obszaru Czechosłowacji*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, „Prace Językoznawcze” 19, „Studia Orawskie”, t. 5, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

Streszczenie: Artykuł dotyczy motywacji porównania *zdrowy jak pieniądz*, które jest znane w dialekcie śląskim i w gwarach góralskich. Zarówno pod względem tytułu, jak i sposobu analizy mamy tu nawiązanie do artykułu Nikity I. Tołstoja *Slavjanskaja frazeologija* sub specie *ètnografii*. Okazuje się, że omawiane porównanie pochodzi z rytualnej formuły, towarzyszącej ablucji, podczas której w wodzie zanurza się pieniądze. Na motywację porównania *zdrowy jak pieniądz* składają się symbolika wody i symbolika srebra.

Słowa kluczowe: frazeologia gwarowa; etnografia; gwary góralskie; dialekt śląski; Słowiańszczyzna; symbolika wody; symbolika srebra